

**ДОСЛІДЖЕННЯ І РОЗВІДКИ
З ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ І
ПРАВОНАВСТВА**

Випуск 11

МАК Т.Ф.,
доцент, кандидат
історичних наук

УДК 94(4) "04/14":378.4

СЕРЕДНЬОВІЧНІ УНІВЕРСИТЕТИ ЯК ПОРОЖДЕННЯ СЕРЕДНЬОВІЧНИХ МІСТ

Розглядається взаємозв'язок появи у надрах феодальної системи категорії середньовічних городян і університетів.

Ключові слова: феодализм, середньовічне місто, університет

Рассматривается взаимосвязь появления в недрах феодальной системы категории средневековых горожан и университетов.

Ключевые слова: феодализм, средневековый город, университет

The issue is the correlation of emerging of medieval townsfolk category and universities within feudal system.

Keywords: feudalism, burg, university.

Раннє середньовіччя - один з найбільш складних періодів в історії західно-європейського феодалізму і за змістом соціальних процесів, і за формами, в яких вони відбувалися. Основу процесу феодалізації складало утворення великої земельної власності та класу феодально-залежного селянства. Логічним завершенням феодалізації можна вважати утворення феодальної вотчини з усіма притаманними їй характерними особливостями. В деяких регіонах цей процес був близький до завершення вже в IX-X ст., в той час як в Англії, Німеччині, Скандинавії він тривав до XI-XII ст. Можна вважати, що до кінця періоду раннього середньовіччя на території Західної Європи в основних рисах склалась система феодальних економічних та соціальних відносин. На перший погляд парадоксально, але А.Я. Гуревич стверджував, що визначення феодалізму – неможливе. Інакше закривається можливість дізнатись про особливості його прояву в різних частинах Європи, поставити нові питання з метою виявлення нових ступенів зв'язків в середині системи [4, с.282]. І це не означає, що відсутнє розуміння про сутність явища. Це тільки дозволяє ще більше усвідомити, як працювала модель в історичному контексті. Саме тому і виникають нові спроби оцінити наслідки взаємодії елементів системи.

Стародавні цивілізації взаємодіяли з багатьма племенами, в оточенні яких вони знаходились. Сусіди використовували різні форми контактів. Вони воювали один з одним, вступали в союзи, торгували, і хоча дуже часто просто винищували один одного, але всі ці форми разом сприяли кращому розумінню, взаємовпливу один на одного. На окрайцях цивілізованого світу народжувались нові цивілізації, які сприймали досягнення та успіхи попередніх. І в них ці процеси йшли швидше: вони заощаджували історичний час, їм не потрібно було повторювати тисячолітній шлях своїх попередників. Середньовічна цивілізація Західної Європи зародилась саме на периферії потужної Римської, що суттєво вплинуло на подальший історичний розвиток германських племен, які на початку н.е. населяли північну Європу. Поняття приватної власності, правового поля – саме ті цінності, які серед інших були сприйняті германцями і дозволили їм в результаті синтезного розвитку сформувати свою систему стосунків, яку ми і називаємо феодальною, і яка як система дозволила зробити наступні кроки в результативному розвитку.

Кількість виробленого продукту в процесі ствердження феодальної системи (VIII – X ст.) збільшується; вже в умовах вотчини з'являється можливість відокремлення ремісників від землеробів, і, врешті решт, виникають окремі поселення ремісників – середньовічні міста. Отже, поява зацікавленого власника як наслідок розвитку феодальних стосунків, в основі формування яких в свою чергу розвиток приватної власності на землю – таким є ланцюжок, що приводить до появи нової фігури середньовічного суспільства – середньовічного городянина. Як явище місто швидко стає центром ремесла та обміну, починає суттєво впливати на економіку, політику, духовне життя суспільства. Дискусії щодо сутності середньовічного міста, характеру його виробництва почались ще у радянській історіографії 60-х років і тривають у пострадянській час (поява багатотомного наукового видання «Город в средневековой цивилизации Западной Европы» - пряме свідчення важливості проблематики) [2, с.12-13].

Завершення процесу формування феодальних стосунків означало перехід до феодального розподілу праці, а це відбивалось у функціональній спеціалізації членів суспільства. Духовенство створює важливе поняття – поняття стабільності суспі-

льної споруди. Перебрати на себе інші функції - неможливо, селянин міг бути тільки землеробом, рицар – воїном, клірик – духовною особою. «Порядок, припис: Господь, творячи людей, відвів для кожного його місце в ситуації, яка надає йому певних прав і яка визначає певну функцію в поступальному будівництві царства Божого. І ніщо не виходить з цього стану», - констатує Ж. Дюбі, пояснюючи умови появи середньовічної схеми [5, с. 35]. У селян ще внаслідок бенефіційної реформи у Франкській державі було відібрано військові повноваження, з закріпленням функціональних повноважень всіх категорій у сформованій системі коло суспільних інтересів звужувалось. Але водночас це створювало умови для більш інтенсивної діяльності на цьому означеному полі. Духовенство демонструвало ці можливості достатньо результативно – церква стала не тільки пропагандистом християнства, але і формулювала відповіді на багато питань, що виникали в середньовічному суспільстві. В той же час працею селян створено той самий продукт, що дозволив перейти до розподілу праці спочатку в самій вотчині, а потім і за її межами. Таким чином, прикутість людини до її соціальної ролі в певний проміжок часу обмежувала її певними рамками, але створювала умови для більш ефективної праці в цих межах. І поява категорії середньовічних городян це водночас результат розвитку вотчини (праця в своїх стратах феодалів, селян, кліриків) і поява того продукту, який приведе до зміни всієї системи, яку називають феодальною. Тому що городянин поєднав в своїй особі прагнення не тільки якісної фізичної праці, але й активної розумової діяльності. До тих пір ці обов'язки були функціонально розподілені.

Населення міст, яке поривало з традиціоналістською общинною свідомістю, яке не могло скористатись досвідом пращурів в своєму повсякденному житті, потребувало дослідного знання. Буржуазія, в силу того, як вона займалась лихварськими, банківськими справами потребувала чималих знань з природознавчих наук, математики; оформлення угод потребувало юридичних знань. При цьому бюргери починають підтримувати людей розумової праці, послуг яких потребували – юристів, лікарів, вчителів. Отже, завдяки зусиллям бюргерства, саме з XII ст. шкіль стає все більше [6, с. 186]. Європа «початкових» і «серед-

ніх» шкіл заклала основну базу європейської освіти. Але найвражаючим досягненням, що поклато початок традиції, що живе і до сьогодні, стала поява «вищих» шкіл – університетів. Отже, з розвитком міст пов'язана поява важливого суспільного явища. Воно передусім, начебто, торкається інтелектуального життя середньовічної Європи. Але оскільки породжене воно запитамі нового суспільного стану, який відігравав все більш значну роль, явище це – середньовічні університети – також стало багатозначним.

Школи, які могли б задовольнити потреби міського населення в різноманітних знаннях поступово зростають, і на базі особливо відомих на той час (наприкінці XI – у XII ст..) утворюються університети. Найдавнішими в середньовічній Європі визнаються Болонський (кінець XI ст..) і Паризький (XII ст..). Більшість університетів виникає та посилюється в Італії в XIII та XIV століттях по мірі того, як суспільство починає відчувати потребу до знань. Самі університети мали бажання вести свій початок від легендарних королів. Так, переповідали, що Парижський університет було засновано Карлом Великим, Кембриджський – королем Артуром, а Оксфордський – королем Альфредом. Сучасні університети не наважуються вести відлік часу свого існування раніше XII ст.. (виходячи з дат на найдавніших документах, що видавались в цих застановах) [8, с. 544].

Соціальні стосунки у феодальному суспільстві можна підрозділити на декілька типів. По-перше, це стосунки панування і підпорядкування між землевласниками і залежними селянами, це антогоністичні стосунки. По-друге, це стосунки покровительства і служби, обміну послугами між представниками різних категорій в пануючому класі, це васалітет, сеньйоральне панування. По-третє, це стосунки взаємодопомоги членів корпоративних і обцинних груп. «Неважко помітити, що якщо перший і другий типи феодальних стосунків утворюють систему «вертикальних» суспільних зв'язків (панування і підпорядкування), то третій тип характеризується превалюванням «горизонтальних» соціальних зв'язків (членство в общині, цеху, гільдії, прошарку, союзі і т.і.), в тій чи іншій мірі переплетених зі зв'язками «вертикальними» [4, с. 283]. Першопочатково словом *universitas* називали будь-які спільноти людей, що пов'язані взаємною прися-

гою, корпоративний вид об'єднання людей, для яких характерними були горизонтальні зв'язки. Ці зв'язки характеризували стосунки, що були засновані не на пануванні і підпорядкованості (вертикальні зв'язки), а саме корпоративні, горизонтальні зв'язки людей [8, с. 544]. *Universitas* спочатку називалась і вся міська комуна, і інші корпорації, але ця назва - *universitas* – закріпилась саме за корпораціями викладачів та студентів.

Як і інші середньовічні утворення, університети виникали з метою захисту інтересів спільноти, для підтримання злагоди всередині цієї організації. Але нерідкістю була і необхідність захисту ззовні. З проблемою перебування молодих людей, що скупчувались у місті, було пов'язано чимало складнощів, тому городяни як могли, захищали свій спокій. В свою чергу, студенти і магістри об'єднувались з тим, щоб захиститись і шукали покровительства папи, короля чи імператора. Так, у 1158 р. у відповідь на скарги болонських студентів імператор Фрідріх I Барбаросса прихистив їх, передав під особливу юрисдикцію місцевого єпископа. «Маючи постійну опіку про всіх учнів, котрі мандрують заради отримання знань, і особливо турбуючися про професорів божественного і священного права, ми, за нашим благочестям, даруємо їм милість. Щоб як самі вони, так і їхні посланці у повній безпеці мандрували до місць, де вони вдосконалюються в науках, і спокійно там проживали» [3, с.613]. Враховуючи, що це XII ст., особливо вражають наступні слова можновладця: «Оскільки ми вважаємо, що добрі діяння заслуговують нашого схвалення і покровительства, ми з особливою любов'ю будемо захищати всіх тих, чиєю вченістю прикрашається світ...» [3, с.613]. Акценти розставляються досить чітко: «І хто не відчуває до них жалю, якщо з любові до науки вони стають вигнанцями, виснажують себе, змінивши багатство на бідність, ризикують своїм життям і, що особливо прикро, від нікчемних людей часто зазнають без усякої причини тілесних ушкоджень» [3 с.613]. У 1200 р. подібну грамоту видав парижським студентам і магістрам французький король Філіп II Август. В ній зокрема зазначено: «...На майбутнє ми за порадою наших людей заради безпеки школярів ухвалили таке рішення: всі громадяни Парижа повинні скласти присягу, що даватимуть показання свідків з метою встановлення істини, коли вони побачать, що яко-

му-небудь школяру завдано збитків світською особою. І ніхто не повинен ухилятися від цього» [7, с. 614]. Обидва університети вважають роки, коли були надані вищезгадані грамоти, роками заснування закладів, саме тому ці університети і вважаються найстарішими в Європі, хоча легенди про їх заснування, пов'язані з історичними особистостями, теж продовжують своє життя.

Не всім старим освітнім центрам вдалось перетворитись на університети. В Шартрі, Лані, Салерно старі школи занепадають. А от як раз Париж, Болонья, Оксфорд, Монпельє є прикладами, коли освітні заклади переростають в університети.

Щодо статутів, що регламентували внутрішнє життя університетів, то існувало дві прабатьківщини появи документів, що зумовлювало формування систем – Болонська і Парижська. Остання була більш поширеною. Освіта зазвичай починалась з 15 років. Тривала протягом семи років, рідше п'яти. Прослухавши певну кількість курсів на факультеті «вільних мистецтв» (артистичному), студент отримував ступень бакалавра, а потім і магістра мистецтв. Магістр отримував право викладання, але міг і продовжити навчання на одному з вищих факультетів. Таким міг бути медичинський, юридичний, теологічний. Фінансувала навчання головним чином родина студента. Основні статті розходів це книги, проживання, харчування.

Викладання було подібним в більшості університетів. З ранку читались лекції, це було читанням книг вголос. Обов'язково виокремлювалась проблема, тема розбивалась на підпитання. Ввечері уже інші викладачі на лекції повертались до теми, наголошували на основних питаннях. Щотижня влаштовувались диспути, до яких залучались всі бажаючі. Спочатку в університетах існувало тільки три кафедри: церковного та громадянського права та лікарської науки; з часом ще з'явилися професури риторики, філософії та астрономії [1, с. 201].

Поступово університети формували особливий тип свідомості, носії якої все більше виявляли схильність до високої самооцінки, все це базувалось на ціннісній системі, що об'єднувала всі університети. Саме університети сприяли формуванню концепції істинної шляхетності. Оголошувалось, що філософи є найповажними серед людей, оскільки освіта додає їм

не тільки знань, але і добродетелі, перетворюючи освічених на істинно шляхетних, що перевершують шляхетних за народженням, перевершують тих, хто походить з знатного роду. Університети, таким чином, поступово посилювали свій вплив на все суспільство.

Отже, розвиток міст, особливо в Італії, привів до утворення нового прошарку населення. Великі кошти і знання, які набували представники цього класу давали можливість оцінити культурні коштовності, зусилля людей розумової праці. З цим пов'язано виникнення нової концепції істинної шляхетності як результату зусиль особистості, його особистісна якість, а не ознака родовитості. Поруч з поняттям шляхетність крові, що виникає в Західній Європі в середньовіччя, виникає поняття шляхетності характеру, поведінки, шляхетність як людська добродетель. Це стане ще однією значною цінністю європейської цивілізації [6, с. 88]. Тобто кожний з тих, хто населяв місто, особисто прагнув і досягав результату, який він сам запрограмував, докладаючи при цьому чимало зусиль, і не тільки в сфері виробництва, що було головною функцією міст при їх появі, а й в розумовій сфері. Чим більше накопичувалось знань в суспільній свідомості, тим більше була в них потреба, і розширення світогляду за цих умов неминуче. Отже, викликаються до життя не тільки нові види діяльності людини, а і в кожній людині відкриваються прояви різнобічних здібностей, інколи в досить різних сферах. І хоча становлення університетів відбувалось не без суперечностей з тим, середовищем, яке їх породило, а саме з населенням середньовічних міст, потреби в цій категорії соціуму перевершила всі незручності, які прийшлося витримувати на етапі становлення університетської системи освіти в Західній Європі.

Список використаних джерел та літератури

1. Буркгардт Я. Культура Італії в епоху Відродження / Якоб Буркгардт : [перевод с нем. С.Бриллианта]. – Смоленск : Русич, 2002. – 448 с.
2. Город в средневековой цивилизации Западной Европы. – Т.І. Феномен средневекового урбанизма / Отв. ред. докт. ист. наук А.А. Сванидзе. – М.: Наука, 1999. – 390 с.

3. Грамота Фрідріха I Барбаросси учням і вчителям болонських шкіл (1158 р.) // Історія західноєвропейського Середньовіччя: Хрестоматія [упорядник М.О. Рудь]: навч. посібник. – К.: Либідь, 2005. – С. 612-613.
4. Гуревич А.Я. Начало феодализма в Европе // Гуревич Арон Яковлевич. Избранные труды : в 2-х т. - М – СПб: Университетская книга, 1999. – Т.1. – 350 с.
5. Дюбі Ж. Доба соборів: Мистецтво та суспільство 980-1420 років / Жорж Дюбі: [перекл..з франц. Г.Філіпчука та З.Борисюк]. - К.: Юніверс, 2003. – 320 с.
6. Ле Гофф Ж. Рождение Европы / Жак Ле Гофф : [перевод с фр. А.И.Поповой. Предисловие А.О.Чубарьян]. – СПб, «Александрия», 2008. – 398 с.
7. Привілей короля Франції Філіппа II авнуста Паризьким школярам (1200 р.) // Історія західноєвропейського Середньовіччя: Хрестоматія [упорядник М.О. Рудь]: навч. посібник. – К.: Либідь, 2005. – С. 614-615.
8. Словарь средневековой культуры / Под ред. А.Я. Гуревича. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2003. – 632 с.